

PROGRAMACIÓ DE LES UNITATS DIDÀCTIQUES

Curso	Unidad Didáctica
2º DE ESO	DEL CAMP A LA CIUTAT. EUROPA A L'EDAT MITJANA

Continguts Reial Decret 831/2003, de 27 de juny (BOE 158 de 3 de juliol de 2003) i Decret 39/2002 de 5 de març de la Comunitat Valenciana (DOGV 8 de març de 2002)

1. La ruptura de la unidad del Mediterráneo. Bizancio y el Islam. El Imperio de Carlomagno. El nacimiento de Europa. Arte y Cultura.	1. El trànsit a les societats medievals: aportacions d'Orient i Occident. Bizanci i l'Islam. L'imperi de Carlemany. El naixement d'Europa. Art i Cultura.
2. La Europa feudal. El feudalismo. Señores, clérigos y campesinos. El resurgir de las ciudades. Burguesía y organización gremial.	2. L'Europa feudal. El feudalisme. Senyors, clergues i llauradors. El ressorgiment de les ciutats. Burguesia i organització gremial.
3. Europa del siglo XI al XV. Expansión y crisis. El arte románico y el arte gótico.	3. Europa del segle XI al XV. Expansió i crisi. L'art romànic i l'art gòtic.
4. La Península Ibérica en la Edad Media: Al-Ándalus. Evolución política, económica y social: Emirato, Califato y Reinos de Taifas. Cultura y Arte.	4. La Península Ibèrica en l'Edat Mitjana: l'al-Àndalus. evolució política, econòmica i social: emirat, califat i regnes taifes. Els regnes de taifes en l'àmbit actual de la Comunitat Valenciana. Cultura i art.
5. La Península Ibérica en la Edad Media: los reinos cristianos. Reconquista y repoblación. Las instituciones políticas. España, punto de encuentro de culturas: cristianos, musulmanes y judíos.	5. La península Ibèrica en l'Edat Mitjana: els regnes cristians. Reconquesta i repoblació. Les institucions polítiques. Jaume I i Jaume II. El regne de València. El gòtic valencià. Espanya, punt de trobada de cultures: cristians, musulmans i jueus.

Criteris d'Avaluació

Reial Decret 831/2003, de 27 de juny (BOE 158 de 3 de juliol de 2003)	Decret 39/2002 de 5 de març de la Comunitat Valenciana (DOGV 8 de març de 2002)
1. Destacar la trascendencia de la ruptura de la unidad del mundo mediterráneo y la configuración de tres modelos de civilización distintos: Bizancio, el Islam y la Cristiandad latina.	1. Identificar els trets propis de les societats medievals: Bizanci, l'Islam i la cristiandat occidental
2. Identificar y describir los aspectos socioeconómicos, políticos e ideológicos de la Europa feudal y su evolución hasta la aparición del Estado moderno.	2. Distingir les distintes durades temporals, dels fets i dels processos històrics, així com el mesurament cronològic durant l'edat mitjana en la península Ibèrica
3. Distinguir y situar en el tiempo y en el espacio las diversas unidades políticas que se sucedieron o coexistieron en la Península Ibérica durante la Edad Media, analizando sus aspectos comunes y sus peculiaridades.	3. Identificar els elements bàsics de la societat de l'Europa feudal fins l'aparició de l'Estat modern
4. Percibir la trascendencia de los aspectos culturales de la Edad Media y su contribución a la riqueza de nuestro patrimonio histórico-artístico.	4. Percebre la transcendència dels aspectes culturals de l'edat mitjana, i la seua contribució a la riquesa del nostre patrimoni historicoartístic

Índex de les Activitats

UNO. Sobre l'edat mitjana i els seus límits geogràfics

DOS. De la revolució feudal de l'any 1000 a la crisi del segle xiv: Els protagonistes

TRES. Fonts escrites, arqueològiques i iconogràfiques.

CUATRO. Un món de llauradors: l'espai agrari medieval

CINCO. El renàixer del món urbà: mercaders, artesans i professions liberals

SEIS. Al-àndalus i els regnes hispànics

SIETE. Les institucions: l'estat, l'organització municipal i la fiscalitat

OCHO. Universitas christiana: religió, cultura i societat

NUEVE. Llums i ombres en la convivència de les tres cultures: cristiana, musulmana i jueva

DIEZ. Una síntesi final: l'herència del món medieval

Esquema bàsic de la unitat didàctica

PRIMERA PART. Activitats 1, 2 i 3 (exercicis 1 a 17)

Es pretén conceptualitzar què és l'Edat Mitjana (EM), valorar aquesta etapa de la història tot intentant eliminar els prejudicis que fins avui han hagut sobre ella i donar a conèixer algunes de les riques aportacions que ha fet a la civilització occidental. Cal tenir present que hem pretés que la relació ciutat-camp, que darre-rament s'ha mostrat com un dels objectes de debat més important en la historiografia, fóra l'eix conductor de la nostra unitat, mostrant unes relacions de dependència mútua.

En aquestes activitats se situa els alumnes dins el marc geogràfic i cronològic propi de l'EM, explicant el trencament del sistema social de l'antiguitat clàssica i introduint el concepte "feudalisme" com a element definitori d'una nova manera d'organitzar-se la societat europea. També s'introdueix l'estudi, per tant, del que tradicionalment s'ha entés com alta edat mitjana i les tres grans civilitzacions que hi conviuen.

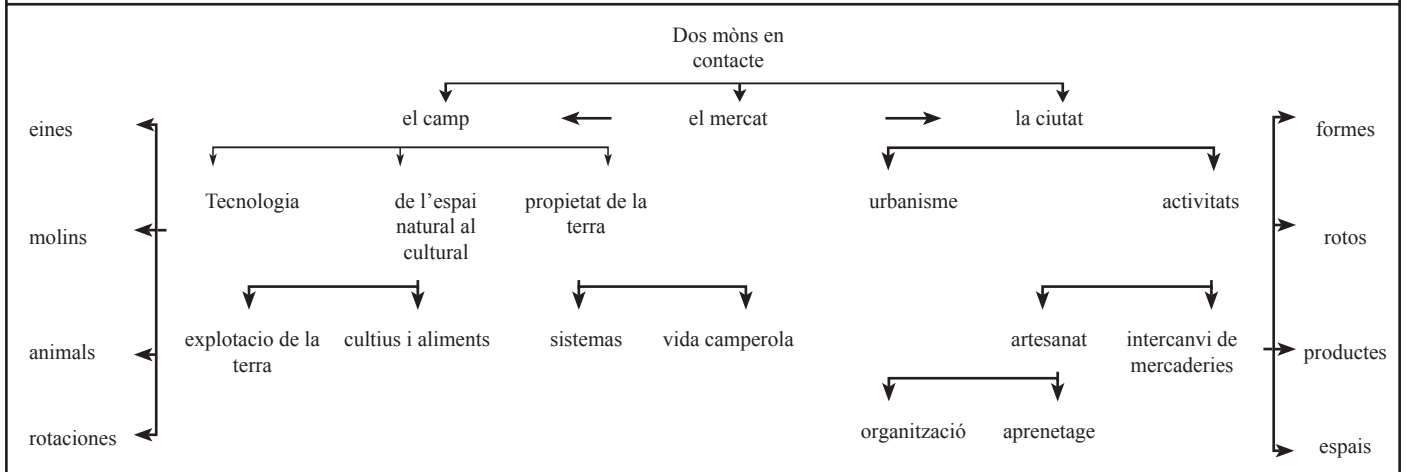
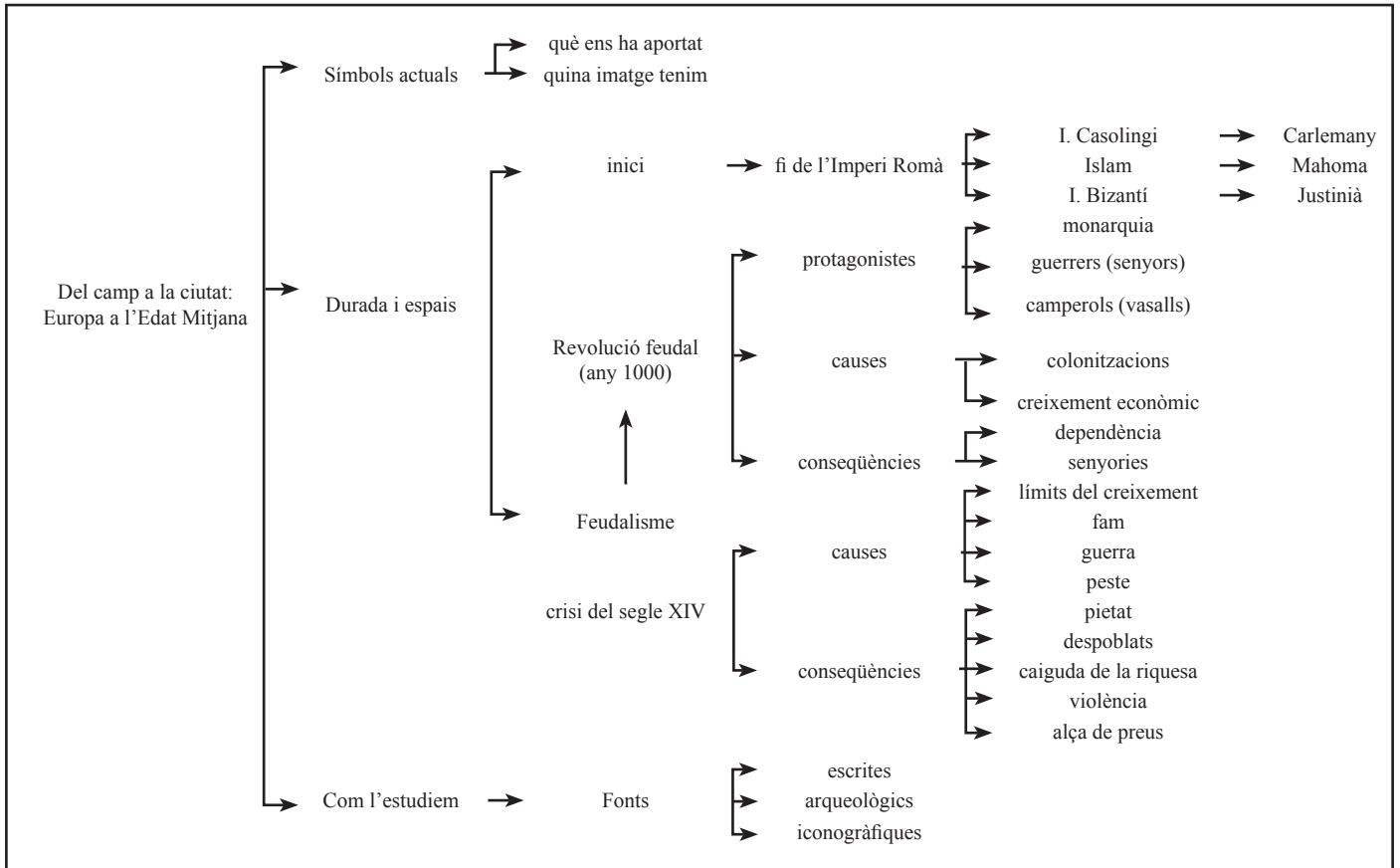
Finalment, per empènyer l'interés en l'alumnat d'indagar en aquest període es pretén familiaritzar l'alumnat en les fonts diverses en les quals es basen els investigadors per escriure la història.

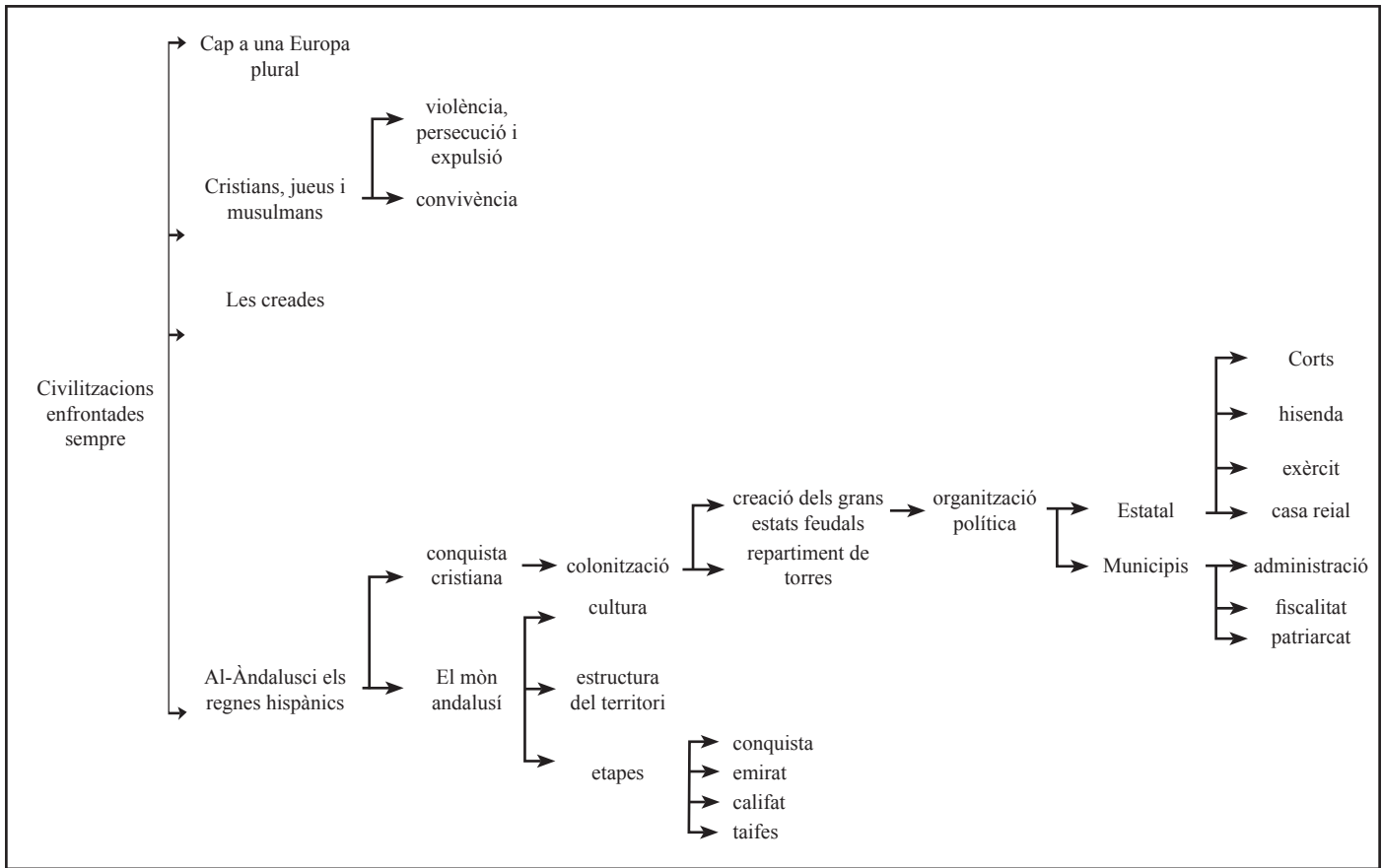
SEGONA PART. Activitats 4, 5, 6, 7, 8 i 9 (exercicis 18 a 66)

En aquesta part ens dedicarem a entreveure tots els engranatges propis d'aquesta societat. En les activi-tats 4 i 5 abordem l'espai rural i les activitats agràries i l'espai urbà i les activitats mercantils i artesanals. El punt 6 es dedica a l'evolució de les relacions entre els regnes del nord peninsular i al-Àndalus, el procés de conquestes i colonització del territori, fenomen que tradicionalment es coneix per la "Reconquista". El punt 7 versa sobre l'organització políticoadministrativa de l'estat feudal amb les seues institucions. El punt 8 està orientat a l'estudi de les aportacions científiques, tecnològiques i artístiques de l'EM, i el 9 a la convivència entre les tres religions que cohabitaren en la Península Ibèrica.

TERCERA PART. Activitat 10 (exercicis 67-71)

Aquesta darrera activitat pretén cridar l'atenció sobre la vigència i l'herència que ens ha pervingut de l'EM, per exemple pel que fa a la constitució dels estats europeus i les seues fronteres territorials, algunes de les institucions, etc.

Orientacions per les Activitats

ACTIVITAT	
UN	SOBRE L'EDAT MITJANA I ELS SEUS LÍMITS GEOGRÀFICS
OBJECTIUS	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Conceptualitzar una EM lliure de prejudicis amb les seues riques aportacions a la civilització occidental 2. Identificar els tres grans espais i civilitzacions que conviuen durant l'EM a Europa, amb els seus trets fonamentals 3. Conèixer les característiques de la religió de cadascuna d'aquestes civilitzacions	
RESULTATS Que esperem assolir amb l'alumnat	
<p>Que l'alumnat s'adone que al seu voltant pot trobar nombrosos vestigis de l'època medieval i que cal valorar-los com a una aportació essencial a la nostra cultura actual. Que vegem que el marc espacial que es treballarà es limita a les riberes de la Mediterrània incloent també l'Europa Atlàntica, però que la resta dels continents i cultures no apareixen. Que s'adonen que el terme Edat Mitjana ha estat una creació dels historiadors per a definir un període d'una forma convencional.</p> <p>Que l'alumnat tinga uns coneixements bàsics de les tres civilitzacions que es formen durant l'Alta Edat Mitjana: imperi Carolingi, Islam i imperi Bizantí.</p>	
ESTRATÈGIES DEL PROFESSOR per a ensenyar	
<p>L'anàlisi de les quatre imatges inicials pretén situar l'alumnat davant una EM de forts contrastos. La imatge d'una ciutat amb uns camperols treballant extramurs pretén posar de manifest els dos móns que entren en contacte de forma dialèctica i complementària, i també la presència de grans i fastuoses construccions, la riquesa i el poder, enfront de la misèria i la mort (pesta). S'ha de fer tot el possible per deixar que afloren totes les idees, errònies o encertades, de l'alumnat per després anar debatent-les.</p> <p>Seria molt important que l'alumnat fóra capaç de situar cronològica i espacialment les tres civilitzacions. Caldria que realitzaren eixos cronològics i mapes sobre aquestes.</p> <p>Cal dir que hem dedicat un breu espai a l'estudi de Bizanci, l'Islam (tot i que la civilització islàmica tornarà a aparèixer en l'activitat 6 de forma extensa quan s'aborda el tema d'Al-Àndalus) i l'imperi de Carlemany, i que ens hem decantat més per analitzar la Baixa Edat Mitjana. Així doncs, si el professorat ho creu oportú pot eixamplar els continguts i les explicacions d'aquesta part amb materials addicionals. També es pot aprofitar per demanar una recerca d'informació i algun informe a l'alumnat per tal de cobrir millor aquest moment històric.</p>	
MATERIALS DE RECOLZAMENT	
Bibliografia	<ul style="list-style-type: none"> - GARCÍA DE CORTÁZAR, Jose Ángel - SESMA MUÑOZ, Jose Ángel. <i>Historia de la Edad Media. Una síntesis interpretativa</i>, Alianza: Barcelona. - HEERS, Jacques. <i>La invención de la Edad Media</i>. Barcelona: Crítica, 1995. - LE GOFF, Jacques. <i>¿Nació Europa en la Edad Media?</i>, Barcelona: Crítica, 2003. - RUIZ DE LA PEÑA, Juan I. <i>Introducción al estudio de la Edad Media</i>, Madrid: Siglo XXI, 1987.
Pàgines webs	<p>Hi ha un bon recull de pàgines web sobre història en general i medieval en particular en:</p> <ul style="list-style-type: none"> - CARABIAS, A. M. (2002): "Fuentes para la historia moderna: Internet, útiles para enseñar y aprender", <i>Íber</i>, n. 31, pp. 62-77.
Altres materials	"Paseo por el amor y la muerte". Dir. John Huston.

ACTIVITAT	
DOS	DE LA REVOLUCIÓ FEUDAL DE L'ANY 1000 A LA CRISI DEL SEGLE XIV: ELS PROTAGONISTES
OBJECTIUS	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Que l'alumnat entenga què significa el feudalisme, el seu naixement i consolidació, i la seua crisi. 2. Que l'alumnat conega l'abast cronològic de l'Europa feudal. 3. Que es coneguen els protagonistes d'aquest procés, guerrers i camperols, però també l'aparició d'algunes persones que no es dediquen a la terra (artesans i comerciants) 4. Que observen que l'àmbit on es desenvolupa el poblament i l'economia és agrari i rural, tot i que comencen a aparéixer les "ciutats". 	
RESULTATS Que esperem assolir amb l'alumnat	
<p>L'alumnat ha d'entendre que arran d'una expansió econòmica (docs. 10, 11, 12) i l'acumulació d'excedents productius, durant els segles IX i X, es consolidarà un nou sistema social (polític, econòmic, cultural, etc.) basat en la dominació dels camperols per part dels nobles, a partir d'un procés d'usurpació violent i ràpid que es concreta les primeres dècades del segle XI. Cal tenir en compte que això es produeix en paral·lel a l'organització de les monarquies europees.</p> <p>També hauran de veure que el sistema entra en decadència per raons internes (de funcionament del sistema) i externes (pesta, fam, guerra, etc.), durant el segle XIV, i que el segle XV suposa la fi de l'EM i també del feudalisme (docs. 13 i 14).</p>	
ESTRATÈGIES DEL PROFESSOR per a ensenyar	
<p>Considerem clau l'enteniment d'aquest apartat. El professorat hauria d'insistir en què es dominen els termes nous que apareixen i que són fonamentals per entendre tot el tema (senyor, vassall, noble, burg, etc.). Possiblement l'alumnat no entendreà massa bé aquest sistema de relacions socials tan peculiar i diferent al nostre. Caldrà insistir, doncs, en fer entendre el que implica un sistema de dominació, de fidelitat i de vassallatge.</p>	
MATERIALS DE RECOLZAMENT	
Bibliografia	<ul style="list-style-type: none"> - BOIS, G. (1991): <i>La revolución del año mil</i>, Barcelona: Crítica. - DOLSET, H. (2000): "En el corazón del debate sobre la feudalidad: las clientelas militares", <i>Historiar</i> (L'Avenç, Barcelona), n. 4, pp. 66-83. - IRADIEL, P. (1991): <i>Las Claves del Feudalismo. 860-1500</i>, Barcelona: Planeta. - LAURANSON-ROSAZ, C. (2000): "La 'Mutación feudal': una cuestión controvertida", <i>Historiar</i> (L'Avenç, Barcelona), n. 4, pp. 12-31.
Altres materials	<p>Sobre les relacions feudals poden veure's algunes escenes de les següents pel·lícules:</p> <p>Pagaments de censos als senyors laics en "El señor de la guerra". 1965, EEUU. Dir: Franklyn J. Schaffner. 121 minuts, color; respecte a les obligacions amb senyors vinculats a l'església vegeu "El nombre de la rosa". 1986, França. Dir. Jean Jacques Ainaud. X minuts.</p> <p>També sobre el lliurament d'un senyoriu d'un noble a un cavaller i les obligacions oportunes en "El señor de la guerra".</p>

ACTIVITAT

TRES

FONTS ESCRITES, ARQUEOLÒGIQUES I ICONOGRÀFIQUES.

OBJECTIUS

1. Que l'alumnat es familiaritze amb el mètode historiogràfic (emissió d'hipòtesis, anàlisi de les fonts, elaboració i presentació de conclusions).
2. Que l'alumnat conega les dificultats i la necessitat d'una formació tècnica per a estudiar documents escrits, realitzar una excavació arqueològica o interpretar una imatge pictòrica.
3. Elaborar un esquema amb els punts essencials que es poden estudiar sobre la societat medieval a partir de les fonts que apareixen.

RESULTATS **Que esperem assolir amb l'alumnat**

Que els alumnes observen amb deteniment les imatges i les descriuen. Que siguin capaços de discernir els àmbits diversos de convivència en un territori (castell, monestir, ciutat, poble) i les activitats diverses que s'hi poden desenvolupar. Que es pregunten sobre les diverses relacions socials que es puguin establir en cada àmbit.

ESTRATÈGIES DEL PROFESSOR **per a ensenyar**

El professorat hauria d'ajudar a analitzar amb detall totes les imatges per extraure'n les informacions de la forma més acurada possible. Es pot fer caure en el compte que al llarg de la vida les persones anem deixant constància de la nostra existència en molts documents, que després queden arxivats ens institucions públiques.

MATERIALS DE RECOLZAMENT

Bibliografia

- HERNÁNDEZ, X. (2002): *Didáctica de las ciencias sociales, geografía e historia*, Barcelona: Graó.
- ITURRATE, G. y otros (1996): *Las fuentes en las ciencias sociales. Instrumentos per a l'estudi de les societats*, Barcelona: Graó.
- TREPAT, C. (1996): "La lectura de la obra de arte en secundaria", *Íber*, n. 8, pp. 57-68.
- VV.AA. (2002): *Los archivos en la didáctica de las ciencias sociales*, *Íber*, n. 34.

Altres materials

- Una pel·lícula que pot ser útil per a diversos temes dins l'època medieval és "Excalibur". 1981, EEUU. Dir. John Boorman. 100 minuts. Hi ha una guia didàctica molt completa però sense un plantejament didàctic de cara a l'alumnat:
- SANTANDREU, M. C. *Guía para ver y analizar. Excalibur*, València: Nau Llibres/Octaedro, 2001.
- Poden obtenir-se textos interessants per a treballar amb l'alumnat en:
- GARCÍA DE CORTÁZAR, J. A. (1975): *Nueva historia de España en sus textos. Edad Media*, Santiago de Compostela: Pico Sagro.
  - MITRE, E. (1992): *Textos y documentos de época medieval (análisis y comentario)*, Barcelona: Ariel.
  - RIU, M. y otros (1975): *Textos comentados de época medieval (siglos V al XII)*, Barcelona: Teide.
  - RUIZ I CALONJA, J. (1990): *Retaule de la vida medieval*, Barcelona: Barcanova.
  - SALRACH, J. (2002): *Entre Roma i el Renaixement: història i textos de l'Occident medieval*, Vic: Eumo.

ACTIVITAT

QUATRE

UN MÓN DE LLAURADORS: L'ESPAI AGRARI MEDIEVAL

OBJECTIUS

1. Que entenguin que el món medieval fou eminentment rural i agrari: la immensa majoria residia al camp i treballava la terra.
2. Que sàpiguen explicar les claus de la revolució tecnològica que empentà el creixement econòmic.
3. Que entenguin la diferència entre posseir la terra i treballar-la, així com els diferents sistemes d'explotació.
4. Que se sensibilitzen sobre la necessitat de conservar el patrimoni agrari (molins, alqueries, eines, etc.) i potenciar la seua difusió museística.

RESULTATS **Que esperem assolir amb l'alumnat**

Que l'alumne s'aproxime a les característiques de la vida camperola, les tasques i les dificultats que comporta, i relacione tecnologia, augment de la productivitat i de la producció i augment de la riquesa. Que sàpiguen que propietat real i propietat útil són coses ben distintes, i que uns individus (els senyors) s'enriquieren a costa de la sostracció del sobreproducte dels seus vassalls (camperols).

Hauriem d'aconseguir que l'alumnat veja la construcció de l'espai agrari medieval com un lent procés, que té com a protagonistes a senyors i camperols, que comença amb la posada en conreu de moltes terres a costa de la desaparició dels boscos, si bé aquests continuen tenint un pes molt important en l'economia.

ESTRATÈGIES DEL PROFESSOR **per a ensenyar**

En un món cada vegada més urbà, industrial i tecnificat, resulta complicat per a l'alumnat poder entendre el món rural, gairebé desaparegut, on les preocupacions per la subsistència són ara excepcionals, i on el consum de productes superflus es trobava als mínims, on la convivència amb els animals, les malalties, el dolor i la mort eren constants. És un repte poder fer un acostament a un món en desaparició i que només roman a molts països del tercer món.

Caldria insistir en el treball del document 21. Es tracta d'un contracte extret d'un protocol notarial, traduït i adaptat, però que conserva la forma de la font primigènia. El professorat pot així insistir en la importància de les fonts primàries per a la investigació, complementant l'activitat anterior.

MATERIALS DE RECOLZAMENT

Bibliografia

Una obra de referència general per a tota la unitat de gran qualitat, originalitat en el plantejament i presentació, amb abundància de mapes i imatges molt significatives és:

- BELENGUER, E. y CUADRADA, C. (1996): *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans. III. La forja dels Països Catalans (segles XIII-XV)*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- DUBY, G. (1968): *Economía rural y vida campesina en el Occidente medieval*, Barcelona: Península.
- GENICOT, L. (1993): *Comunidades rurales en el Occidente medieval*, Barcelona: Crítica.
- RÖSENER, W. (1990): *Los campesinos en la Edad Media*, Barcelona: Crítica.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, J. (1988): *La sociedad rural en la España medieval*, Madrid: Siglo XXI.

ACTIVITAT

CINC

EL RENÀIXER DEL MÓN URBÀ: MERCADERS, ARTESANS I PROFESSIONS LIBERALS

OBJECTIUS

1. Que l'alumnat reconega i expliqui els trets morfològics i estructurals fonamentals d'una ciutat medieval
2. Que l'alumnat conega les activitats econòmiques que es desenvolupen en una ciutat medieval i les interaccions entre les distintes regions europees
3. Que realitzen un mapa històric i sàpiguen localitzar les grans ciutats europees

RESULTATS **Que esperem assolir amb l'alumnat**

Es pretén en aquest punt que l'alumnat considere que enfront del món rural i les activitats agràries, majoritari en l'EM, hi ha un desenvolupament progressiu de nombroses ciutats i d'activitats que no estan lligades a la terra (artesanat, comerç, medicina, lleis, etc.) indispensables per al funcionament d'una societat en expansió cada vegada més complexa i heterogènia. Caldria incidir en què haurien de reconèixer les especificitats d'aquest medi, i els problemes que ocasiona l'aglomeració, però també que aquells homes i dones no foren uns "bàrbars" despreocupats i desconixedors dels seus problemes. Hi ha un raonament lògic i una voluntat de millorar la ciutat per banda dels governants, però les dificultats superen els coneixements científics i tecnològics del moment (encara que ells hi confiaven plenament).

ESTRATÈGIES DEL PROFESSOR **per a ensenyar**

Creguem que s'hauria d'intentar aprofundir en la tècnica de l'empatia (s'hi incideix en diversos exercicis) perquè l'alumnat pugui entendre què significava la vida en una ciutat. Prèviament però, és necessari que tinguin un bon coneixement dels detalls a través dels documents. Fóra recomanable la visita a una ciutat o poble que conserve una estructura i vestigis que facen situar-se més concretament l'alumnat.

Introduïm la tècnica cartogràfica històrica (Ex. 31). El professorat haurà de recordar o introduir explicacions precises de com cal realitzar un mapa històric (simbologia adequada de la llegenda, traços de fletxes, situació de les ciutats). El mapa pot servir també per repassar la localització de la majoria de les ciutats més importants de l'Europa actual, i per tant ubicar-les en el lloc històric que els pertoca.

Caldria insistir en els documents 28 i 29 ja que sovint no es posen de manifest els seus continguts als llibres de text, en els quals es continua parlant dels gremis de forma universal, sense atendre a les especificitats i variabilitats del concepte en el temps.

Seria interessant que es fera una diferència entre els documents que estan inspirats en fonts primàries (25 i 27), tot i que adaptades, dels documents basats en investigacions històriques. Es complementaria així millor la tasca que s'ha fet en l'activitat tres.

L'exercici 35 caldria treballar-lo amb deteniment perquè és el que donarà sentit a la relació ciutat-camp que hem plantejat des d'un principi.

MATERIALS DE RECOLZAMENT

Bibliografia	<ul style="list-style-type: none"> - BATLLE, C. y VINYOLES, T. (2002): <i>Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques</i>, Barcelona: Rafael Dalmau Editor. - CUADRADA, C. (2001): <i>La Mediterrània cruïlla de mercaders (segles XIII-XV)</i>, Barcelona: Rafael Dalmau Editor. - FURIÓ, A. (dir.) (1999): <i>Historia de Valencia</i>, València: Levante/Universitat de València, . - SALAVERT, V. y NAVARRO, J. (1992): <i>La sanitat municipal a València (segles XIII-XVI)</i>, València: Alfons el Magnànim.
Altres materials	<p>Abundant informació gràfica pot trobar-se en <i>La alta Edad Media y La baja Edad Media</i>, en la serie Historia de las Civilizaciones de ed. Labor, 1993. Cal dir que aquests llibres estan ambientats en Anglaterra fonamentalment:</p> <ul style="list-style-type: none"> - SABATÉ, F. (1996): “La vida quotidiana en l’edat mitjana: un problema de perspectiva i empatia”, <i>Balma</i>, N. 6, pp. 29-38. - Pel·lícula, “Nuestra señora de París”.

ACTIVITAT

SIS

AL-ÁNDALUS I ELS REGNES HISPÀNICS

OBJECTIUS

1. Que l'alumne conega el procés de la conquesta musulmana i l'evolució política d'Al-Andalus amb les seues etapes d'estabilitat i inestabilitat, així com el de la descomposició de l'estat andalusí.
2. Que l'alumne s'adone de què al món andalusí també s'estableix una profunda relació camp- ciutat.
3. Que l'alumne valore l'agricultura i la ciència andalusís com les més avançades del continent europeu en aquella època.
4. Que l'alumne sàpiga com els cristians van preparar les conquestes i quines conseqüències van tenir aquestes.

RESULTATS **Que esperem assolir amb l'alumnat**

Es pretén en aquest punt que els alumnes vegem que des de el seu naixement l'estat andalusí es veu amenaçat tant per forces disgregadores interiors (enfrontaments ètnics i socials) com per amenaces exteriors dels cristians (doc.32). Un aspecte important per a comentar és l'agricultura avançada que practiquen així com la introducció a la península Ibèrica d'un gran nombre de conreus, que posteriorment passaran a la resta d'Europa. El model d'ocupació agrícola que s'estableix a les terres valencianes, en concret el sistema d'alqueries (figura 40) ha de quedar clar a l'alumnat.

La dinàmica de les conquestes haurà de quedar molt clara a l'alumne, que ha de saber que són empenyades per una societat dinàmica en economia, demografia, etc. i que si en un primer moment són de lliure iniciativa per part d'alguns nobles, prompte la monarquia la planificarà meticulosament, ja que la guerra és una font de riquesa (adquisició de noves terres).

Caldria vincular tot el procés de conquestes amb el desenvolupament molt fort dels exèrcits i una tecnologia i organització militar cada vegada més complexa i sofisticada, que comença amb la cavalleria i passa pels grans exèrcits mixtes amb milicians i després professionals, propis de l'Estat.

ESTRATÈGIES DEL PROFESSOR **per a ensenyar**

L'estratègia del professor per aconseguir els tres primers objectius haurà de ser l'anàlisi i comentari a fons dels mapes històrics de l'activitat (figures 35, 36, 38 i 39). L'anàlisi de la imatge 37(torres de vigilància) s'haurà d'unir a la de la imatge 40 i servirà per aprofundir en l'estudi del poblament amb alqueries, analitzant el plànol d'una d'elles i l'anàlisi de la figura 41 servirà per veure com s'aplica la tècnica a l'agricultura.

Per aprofundir en el tema de les conquestes, l'alumne haurà de comentar el document 37, i després haurà d'analitzar les pàgines d'un llibre del repartiment (fig. 42) per saber que toca a cadascú dels que han intervingut en la conquesta i per últim mirant el mapa de senyorijs (doc. 37) ha de saber que la noblesa i el clero s'han quedat la majoria de les terres i comentarà per últim quina part ha anat directament al rei (territori reial).

MATERIAIS DE RECOLZAMENT

Bibliografia

- ÁLVAREZ BORGE, I. (2003): “La Plena Edad Media, siglos XII-XIII”, *Historia de España 3º Milenio*, vol. 8, Madrid: Síntesis.
- ÁLVAREZ PALENZUELA, V. y otros (2002): *Historia de España de la Edad Media*, Madrid: Ariel.
- BONNASSIE, P. y otros (2001): *Las Españas medievales*, Barcelona: Crítica.
- CARRASCO, J. y otros (2002): *Historia de las Españas medievales*, Barcelona: Crítica.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, J. y SESMA, J (1999): *Historia de la Edad Media*, Madrid: Alianza, 1999.
- GÓMEZ, V. y otros (1998): *Jaume I, el naixement d'un poble. Una biografia il·lustrada*, Alzira: Bromera.
- GUINOT, E. (2003): “La Baja Edad Media en los siglos XIV y XV. Economía y sociedad”, *Historia de España 3º Milenio*, vol. 10, Madrid: Síntesis.
- IRADIEL, P. y otros. (1989): *Historia medieval de la España cristiana*, Madrid: Cátedra.
- ISLA FREZ, A. (2002): “La Alta Edad Media, siglos VIII-XI”, *Historia de España 3º Milenio*, vol. 7, Madrid: Síntesis.
- MARTÍN, J. L. (1993): *Manual de Historia de España. 2 La España medieval*, Madrid: Historia 16.
- MONSALVO, J. M^a. (2000): “La Baja Edad Media en los siglos XIV y XV. Política y cultura”, *Historia de España 3º Milenio*, vol. 9, Madrid: Síntesis.

Altres materials

- MARTÍN, J. L. (1989): *La edad Media en España. El predominio musulmán*, Madrid: Anaya.
- VARELA, M. I. y LLANEZA, Á. (1989): *La expansión del Islam*, Madrid: Anaya.
- TOWNSON, D. (1990): *La España musulmana*, Madrid: Akal/Cambridge.
- GREUS, J. (1988): *Así vivían en Al-Andalus*, Madrid: Anaya.
- AZNAR, F. (1992): *Al-Ándalus*, Barcelona: Barcanova.
- CASELLI, G. (1985): *L'Imperi Romà i l'Alta Edat Mitjana*, Barcelona: Barcanova.

ACTIVITAT

SET

LES INSTITUCIONS: L'ESTAT, L'ORGANITZACIÓ MUNICIPAL I LA FISCALITAT

OBJECTIUS

1. Que l'alumnat entenga el procés de composició de l'estat feudal i les seues particularitats de funcionament
2. Que l'alumnat sàpiga com s'organitzaven administrativament els municipis i com nasqué la fiscalitat

RESULTATS **Que esperem assolir amb l'alumnat**

L'alumnat hauria d'entendre que hi ha diversos nivells d'organització politicoadministrativa en els estats de l'EM, just igual com ara. Caldrà baixar des del cim ocupat per la monarquia, fins l'esglaó més baix constituït pels municipis.

L'alumnat haurà de veure que aquesta societat es troba dividida entre un sector de privilegiats amb amplis poders polítics (també econòmics i amb fort prestigi social), enfront d'un altre que no participa gens en les decisions que afecten a tota la comunitat.

ESTRATÈGIES DEL PROFESSOR **per a ensenyar**

L'esquema de la pàgina 123 sobre les institucions que configuren tot l'àmbit estatal de la Corona d'Aragó (Caldria consultar la fig. 59, pàg. 138, on s'hi localitzen els principals estats de les acaballes de l'EM), que són perfectament vàlids per a qualsevol altre estat si adaptem la terminologia particular en cada cas, ens servirà per anar orientant l'alumnat en un complex entramat que després s'anirà estudiant a través dels documents. Es pot fer una anada i tornada a l'esquema inicial perquè l'alumnat no es perda en el desenvolupament.

Seria interessant remarcar que entre l'any 1000, en què es fragmenten els estats i la seua recomposició, hi hagut un llarg camí i que aquests canvis no es donaren de colp.

Cal cridar l'atenció sobre el fet que diverses institucions que conservem actualment tenen els seus orígens en aquesta època, si bé d'aquelles es conserva tan sols el nom, ja que ni les seues funcions ni la forma d'organitzar-se tenen massa a veure (casos de les Corts i la Generalitat). No tenir-ho en compte pot dur a confusió l'alumnat.

Pot incidir-se en el tema de la guerra i l'exèrcit. Els conflictes bèl·lics foren molt freqüents i ben diferents segons el segle al qual ens referim. Però la guerra es va enquistar als territoris europeus durant els segles XIV i XV, i cal atendre a la importància que desenvolupà en aquella societat. El document 41 presenta una interessant fotografia amb el setge posat a una ciutat. Es poden citar molts detalls (ús de màquines, assalt per terra i mar, campament dels assetjadors, armament utilitzat incloent armes de foc, etc.). Utilitzar diverses imatges amb escenes de guerra pot afavorir l'interés de l'alumnat en descriure acuradament el que veu i utilitzar-ho com a font primària. Poden usar-se escenes de moments diversos i veure evolucions o continuïtats. Parlar de la cavalleria, dels seus ideals, de l'armament i la forma de fer la guerra de la cavalleria pesada, pot ser també interessant.

MATERIAIS DE RECOLZAMENT

Bibliografía

- ALLMAND, Ch . (1990): *La guerra de los Cien Años. Inglaterra y Francia en guerra, c. 1300 - c. 1450*, Madrid: Crítica, pp. 130-165.
- ANDERSON, Perry. (1979): *El Estado absolutista*, Madrid: Siglo XXI, pp. 9-54.
- BELENGUER, E. y CUADRADA, C. (dirs.), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*. Op. Cit.
- BISSON, Th. (1988): *Història de la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana*, Barcelona: Crítica, .
- CONTAMINE, P. (1984): *La guerra en la Edad Media*, Barcelona: Labor, pp. 384-389
- CUADRADA, C. (1989): "Sobre la gènesi medieval de l'Estat modern", *Acta Medievalia*, n. 10, , pp. 469-479.
- GUENEÉ, B. (1985): *Occidente durante los siglos XIV y XV*, Barcelona: Labor.
- MANN, M. (1991): *Las fuentes del poder social, I, Una historia del poder desde los comienzos hasta 1760 d.c.* Madrid: Alianza, pp. 554-558 y 588-633.
- SÁIZ, J. (1993): "Sobre el Estado y los poderes", *Tallers d'Història*, n. 1, pp. 86-90.
- STRAYER, J. R. (1981): *Sobre los orígenes medievales del estado moderno*, Barcelona: Ariel.
- VVAA. (1987): *Génesis medieval del Estado moderno. Castilla y Navarra (1250-1370)*, Valladolid: Ámbito.
- VVAA. (1988): *Realidad e imágenes del poder. España a fines de la Edad Media*, Valladolid: Ámbito.
- PORRAS, P. y otros, (2003): *La época medieval. Administración y gobierno*, en ALVAR, A. (dir.), *Historia de España*, vol. VIII, Madrid: Istmo.

Altres materials

Hi ha una escena molt interessant d'assalt a una fortalesa cap al final de la pel·lícula "El señor de la guerra". Una altra apareix al principi de "Robin y Marian".

ACTIVITAT

VUIT

UNIVERSITAS CHRISTIANA: RELIGIÓ, CULTURA I SOCIETAT

OBJECTIUS

1. Que l'alumnat conega la gran complexitat i varietat del fenomen religiós en l'EM, com una part imprescindible per entendre aquesta societat
2. Que l'alumnat observe la contribució al desenvolupament de la ciència i de la tècnica occidental i la revolució científica del XVII que aportà el món medieval
3. Que es reconeguen els diferents estils artístics que es desenvoluparen en el marc de la civilització cristiana occidental medieval

RESULTATS **Que esperem assolir amb l'alumnat**

Seria desitjable que no caiguérem en l'error clàssic de mostrar una EM fosca, sense avanços substancials, plena de barbàrie, que encara perdura en el llenguatge actual quan utilitzem qualificatius com "feudal" o "medieval". Cal fer veure als alumnes que no podem jutjar el passat amb les categories del present sense caure en errors evidents. Les grans catedrals, les obres de Jacomart o Giotto, la literatura de March, de Martorell o de Dant, les grans universitats que naixen en aquell temps, són productes que s'han de lligar amb aquella imatge de magres camperols habitant viles enmig de boscos tenebrosos, o de salvatges i bruts cavallers. Els desconeguts segles de l'alta edat mitjana no poden veure's com el tot d'un període molt més ampli i complex.

ESTRATÈGIES DEL PROFESSOR **per a ensenyar**

No s'hauria d'incidir massa en el tema de l'art perquè ja es dedica la unitat posterior extensament (incloent l'islàmic). Podria incidir-se en un tema sovint negligit com és la història de la ciència i de la tècnica. Les aportacions de l'EM són abundants i curioses i poden situar millor el concepte de progrés, revolució tecnològica, i ensenyar que els avanços científics formen part d'una llarga cadena de sistemes científics basats en concepcions i hipòtesis molt allunyades de les que triomfen actualment.

També es pot comparar el sistema d'ensenyament medieval amb l'actualitat.

MATERIALS DE RECOLZAMENT

Bibliografia

- *Història de la cultura dels Països Catalans*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- *Història de la ciència y de la tècnica*. Madrid: Akal.
- GARCÍA BALLESTER, L. (dir.) (2002.): *Historia de la ciencia y de la técnica en la Corona de Castilla*, Edad Media 1 i 2, Salamanca: Junta de Castilla y León.

Altres materials

Per a observar diversos temes de caràcter cultural i religiós (heretgies, monaquisme, ciència, art, literatura, música, etc.) resulta imprescindible "El nombre de la rosa".

Sobre el paganisme i les creences antigues inspirades en les forces de la naturalesa i les dificultats de penetració del cristianisme, pot veure's en algunes escenes de "El señor de la guerra".

ACTIVITAT

NOU

LLUMS I OMBRES EN LA CONVIVÈNCIA DE LES TRES CULTURES: CRISTIANA, MUSULMANA I JUEVA

OBJECTIUS

1. Que l'alumne valore les conseqüències que van tenir les croades.
2. Que l'alumne conega l'evolució de la vida quotidiana de jueus i musulmans abans, durant i després de les conquestes cristianes, sabent distingir entre tolerància i fanatisme.

RESULTATS **Que esperem assolir amb l'alumnat**

Uns alumnes que comencen ara a tenir al seu costat gent d'altres cultures han d'estar preparats per a una fructífera convivència. Aleshores han de saber que en un primer moment a la Península, la convivència pacífica entre les tres cultures, amb moments altament conflictius, fou possible i que a mesura que passa el temps els grups dominants pressionen fins a fer insuportable la vida de les dues minories. L'alumne ha d'assolir els valors de la convivència i la tolerància, sabent que l'enfrontament porta un sofriment inútil.

ESTRATÈGIES DEL PROFESSOR **per a ensenyar**

Al comentar el document 60, hem de tenir en compte que el xoc entre la civilització cristiana i l'Islam va tenir, per a les dues civilitzacions, tant aspectes negatius (fanatisme i persecucions) com positius (obertura de noves rutes comercials, difusió de la ciència clàssica i la d'origen islàmic, etc.).

S'analitzaran les dificultats de la convivència de les tres cultures a la Península Ibèrica als documents 61, 62 i 63 i, finalment, s'analitzarà el fracàs d'aquesta al document 64. Els alumnes haurien de buscar documents on es vegem les injustícies patides per jueus i musulmans, com per exemple una pena dura aplicada arbitràriament a algun membre d'aquestes minories.

Caldria insistir en el món hebreu, el gran desconegut per a la majoria dels alumnes i de la societat en general, si el comparem amb el món islàmic. Avui quan torna a haver un debat entorn de la revifalla de l'antisemitisme i l'estat israelià i el judaisme es troben en el centre d'un agre debat, convé situar en el lloc just que es mereix la presència dels jueus en la història de les nostres terres durant molts segles.

MATERIALS DE RECOLZAMENT

Bibliografia

- LÓPEZ IBOR, M. (1990): *Los judíos en España*, Madrid: Anaya.
- AZNAR, F. (1990): *España medieval: Musulmanes, judíos y cristianos*, Madrid: Anaya.
- MITRE, E. (1988): *Cristianos, musulmanes y hebreos*, Madrid: Anaya.
- NIERENBERG, D. *Comunidades de violencia*, Barcelona: Península.
- VV.AA. (1993): Jueus, conversos i cristians. Móns en contacte, *Revista d'Història Medieval*, n. 4.

ACTIVITAT

DEU

UNA SÍNTESI FINAL: L'HERÈNCIA DEL MÓN MEDIEVAL

OBJECTIUS

1. Que l'alumne sàpiga que l'embrió d'Europa té les seues arrels a l'Edat Mitjana (Cristiandat Llatina).
2. Que l'alumne s'adone que el projecte d'Unió Europea s'inspira en part en l'herència del món medieval.
3. Que l'alumne veja que la seua autonomia i les institucions que comprén tenen les seues arrels a l'Edat Mitjana.
4. Que l'alumne entenga que igual que a l'Edat Mitjana, hi ha minories a l'estat espanyol i que la tolerància i el respecte han de ser les normes de la convivència diària.
5. Que l'alumne compregua que la forta relació camp-ciutat s'ha trencat a l'estat espanyol a partir de 1950.

RESULTATS Que esperem assolir amb l'alumnat

L'alumnat haurà de veure la dificultat d'aconseguir una autèntica unió política d'Europa pel pes encara molt vigent dels estats nacionals(nascuts a l'Edat Mitjana), però ha de saber que els vincles religiosos i culturals que uneixen els europeus també són una herència del món medieval. En una Europa de les regions, l'alumne ha de ser conscient de què la seua comunitat autònoma amb les seues institucions de govern tenen el seu origen a l'Edat Mitjana.

L'alumne sabrà analitzar que la convivència entre cultures té a vegades dificultats però que el fanatisme no té lloc a una Europa i un món plurals.

També l'alumne comprendrà que el model medieval de la íntima relació camp-ciutat, s'ha trencat definitivament a l'estat espanyol el 1950, amb el començament de la terciarització.

ESTRATÈGIES DEL PROFESSOR per a ensenyar

El professor per mostrar la forta presència dels nacionalismes encara a Europa, hauria de mostrar en un mapa els canvis tan grans de fronteres que hi ha hagut arran de la caiguda de la antiga Unió soviètica i de la desintegració de l'antiga Iugoslàvia.

Respecte als problemes de la convivència entre cultures s'hauria de fer un debat a l'aula sobre l'enfrontament entre palestins i jueus a l'Orient Mitjà, intentant que els alumnes aporten possibles solucions. També haurien de fer un petit treball sobre una cultura diferent a la d'ells.

També els alumnes haurien de fer una entrevista als seus iaïos camperols per veure les diferències de les seues mentalitats.

MATERIALS DE RECOLZAMENT

Bibliografía

- BLASCO IBÁÑEZ, Vicente. *La barraca*, Madrid: Alianza.

Seria convenient que l'alumnat utilitzara la premsa i les revistes per informar-se del tema de la Unió europea i el conflicte entre palestins i jueus. Petites monografies sobre aquestos temes també serien interessants per a ells.